

**Oblath Gábor – Pula Gábor: Makrogazdasági
folyamatok és szerkezeti átalakulás a kilencvenes
években Magyarországon**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Oblath Gábor – Pula Gábor (2000): „Makrogazdasági
folyamatok és szerkezeti átalakulás a kilencvenes években
Magyarországon” in: *Társadalmi riport 2000*, Kolosi Tamás,
Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest:
TÁRKI, Pp. 46–78.

Makrogazdasági folyamatok és szerkezeti átalakulás a kilencvenes években Magyarországon

Oblath Gábor – Pula Gábor

1. Bevezetés

Írásunk célja, hogy – a rendelkezésre álló hivatalos statisztikai adatok alapján – áttekintést adjon az 1990-es évtized fontosabb hazai makrogazdasági folyamatairól és az azokat kísérő szerkezeti átalakulásról. A makrogazdasági változásokon belül elsősorban a *reálgazdaság* folyamataira és a makroökonómiai egyensúly alakulására összpontosítunk. Az, hogy áttekintésünk a *hivatalos* statisztikai adatközlésre támaszkodik, nem jelenti azt, hogy ne lennének kétegyeink egyes adatok, idősorok minőségét illetően, illetve ne lennének tisztában – az adatok készítőivel együtt – a makrogazdasági statisztikák számos hiányosságával. Bár úgy látjuk, hogy ezek a ma rendelkezésre álló legjobb, és egyedül konzisztens információk (közép-kelet-európai összehasonlításban pedig kimagaslóan jók), egyes pontokon jelezni fogjuk: *nagyjából* milyen torzításokat tartalmazhatnak a közölt statisztikai információk, továbbá kitérünk a rejtett gazdaság mérésére irányuló kutatások egyes friss eredményeire is.

A kilencvenes évek gazdasági folyamatainak *leírását* tekintettük fő feladatunknak, kevésbé azok ok-okozati értelmezését vagy értékelését.¹ A folyamatok *belső összefüggéseinek* tárgyalását természetesen nem szándékozunk megkezdni, de az egyes időszakokban követett *gazdaságpolitika vitatott kérdéseire* itt *nem térünk ki*.² Hogy az olvasó számára világos legyen, milyen természetű kérdéseket háritunk el, két példát említünk meg. Az egyik: a kilencvenes évek elején tapasztalt gazdasági visszaesés okainak elemzése. Egyes szerzők szerint a példátlan recesszió a KGST megszűnésének volt a következménye, mások szerint a belföldi piacgazdasági átalakulásnak volt elkerülhetetlen kísérőjelen-

1 Erről több hazai és nemzetközi elemzés készült. Lásd pl. Antal (1998a), Halpern–Wyplosz (1998), Vértes–Karsai (1998) és Gács (2000) írásait.

2 A szerzők egyike több írásban is kifejtette véleményét a kilencvenes évek egyes időszakaiban követett gazdaságpolitikáról; lásd pl. Oblath (1998a és 1998b).

sége, megint mások viszont a hibás gazdaságpolitikát okolják.³ A másik példa: van olyan vélemény, amely szerint az 1995 márciusában bevezetett stabilizációs („Bokros”) csomag mentette meg a gazdaságot a katasztrófától, de sokan vélik úgy, hogy a program nemcsak fölösleges, hanem kifejezetten ártalmas is volt.⁴ A következőkben szeretnénk bemutatni, hogy az elmúlt évtized gazdasági folyamatairól úgy is lehet beszélni, hogy ezeket a túlpolitizált kérdéseket egyszerűen megkerüljük.

Áttekintésünk erősen szelektív. Érintjük például a foglalkoztatottság alakulását, de nem térünk ki a munkanélküliség kérdéseire; csak röviden, illetve közvetve (a szerkezeti átrendeződések tárgyalásakor) foglalkozunk az átlagos mutatók mögötti szóródással. Nem térünk ki a jövedelemelosztás differenciálódására és a regionális polarizáció problémáira. Mindezekkel a fontos kérdésekkel e kötet más tanulmányai foglalkoznak.

Az írásunkban felhasznált legfontosabb makrogazdasági mutatószámokat a Mellékletben szereplő M1. táblázat foglalja össze. Áttekintésünk három szélesebb gazdasági jelenségkör szerint tagolódik. Az első rész a gazdasági fejlődésről, a második a külső és a belső egyensúlyról, a harmadik pedig a szerkezeti változásokról szól, végül néhány összefoglaló megállapítást fogalmazunk meg.

2. Gazdasági fejlődés

Mindenekelőtt az alcím szorul magyarázatra. A következőkben elsősorban a gazdasági növekedés különböző mutatószámait igyekszünk bemutatni, a gazdaság egésze azonban – ha elfogadjuk annak legátfogóbb statisztikai mutatójaként a bruttó hazai terméket, a GDP-t – az 1990-es évtizedben alig növekedett. *1999-ben* a GDP volumene 0,6%-kal maradt el az 1989. évi szinttől, és az 1990. évit is csupán 3%-kal múlta felül. Az utóbbi bázison a GDP *évente* mindössze 0,3%-kal nőtt a kilencvenes években. Összehasonlításként: az Európai Unió (EU) jelenlegi tagországainak gazdasága 1990-hez viszonyítva évi átlagban 1,9%-kal, az USA-é közel 3%-kal és még az évtized második felében gyengélkedő Japáné is 1,4%-kal növekedett. Pusztán a növekedési ütemek egybevetéséből úgy tűnhet: az 1990-es évtized Magyarország fokozódó nemzetközi lemaradásához vezetett.

Ezzel az összehasonlítással azonban háromféle alapvető baj van. *Egyrészt* átlagolja (s így összemossa) az elmúlt évtized kezdeti jelentős gazdasági visz-

3 Az elsőként említett véleményt például Rodrick (1992) képviselte, a második reprezentatív kifejtése Kornai Jánostól (1993) származik, a harmadikról pedig lásd például a Lóránt (1997) által szerkesztett kötet írásait.

4 Az ellentétes véleményeket reprezentálja egyfelől Kornai (1996) és Antal (1998b), másfelől Matolcsy (1997) és Mellár (1997) írása.

szaesésével, stagnálásával majd erős fellendülésével jellemezhető időszakait. *Másrészt* nincs tekintettel arra, hogy mekkora foglalkoztatott létszám-, illetve lakosságszám-változás mellett alakultak ki a növekedési ütemkülönbségek. *Harmadrészt* arra sincs tekintettel, hogy milyen – a volumenindexben nem tükröződő – minőségi változások következtek be a GDP kibocsátásának és felhasználásának szerkezetében. E három szempontot figyelembe véve azonban egyértelművé válik, hogy az 1990-es évtized átlagos stagnálása mögött rendkívül gyors átalakulás zajlott le – ezt gazdasági fejlődésnek is nevezhetünk.

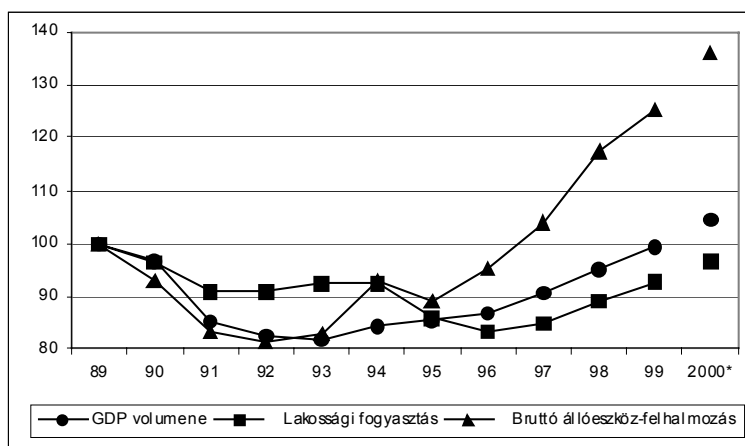
2.1. Időbeli tagolás

Az évtized gazdasági növekedésének profiljáról az 1. ábra nyújt képet. Az ábra nemcsak a GDP, hanem a belföldi felhasználás két fő komponense, a fogyasztás és az állóeszköz-felhalmozás (beruházás) mennyiségének 1989-hoz viszonyított változását is mutatja.

A GDP növekedése szempontjából az évtized három szakaszra osztható. Az első 1990-től 1993-ig tart: ebben a négy évben a GDP több mint 18%-kal (évente átlagosan 4,9%-kal) zsugorodott. *A második* időszak – amelyben a gazdasági visszaesés megállt, illetve némi élénkülés indult meg – az 1994–1996-os éveket fogja át: ebben a három évben a GDP összesen 5,8%-kal (évi átlagban 1,9%-kal) nőtt. *A harmadik* időszak 1997-ben kezdődött, és 2000-ben is tart (1997 és 1999 között a növekedés átlagos évi üteme 4,7%-ra emelkedett). Ha pedig 2000-re a Kopint-Datorg (2000) által előrejelzett (az ábrán is szerepeltetett) 5% feletti növekedéssel számolunk, akkor az utolsó négy év átlagos növekedése mintegy 4,9%-ra tehető. E nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő ütem éppen megegyezik az első négy év átlagos zsugorodásával.

Az 1. ábra azonban azt is mutatja, hogy az előbbi tagolás csak a GDP változását tartja szem előtt. *A lakossági fogyasztás* kezdeti jelentős visszaesését – amely 1990-91-ben következett be (de ekkor „csak” 9%-os volt, így jelentősen elmaradt a termelés csökkenésétől) – enyhe megélénkülés után, 1995-96-ban *egy második*, immár 10%-os (1994-hez viszonyított) visszaesés követte. Erre abban az időszakban került sor, amikor a GDP csökkenésből növekedésre váltott át: a fogyasztás 1989-hez viszonyított összehúzóódása 1995-ben érte utol a termelését. 1996-tól kezdve a termelés és a fogyasztás változása közötti olló, amely az évtized első felében a fogyasztás javára nyílt szét, 1995 után megfordult. Jóllehet az olló a későbbiekben nem tágult tovább, 1999-ben a hivatalosan kimutatott fogyasztás szintje még 7%-kal elmaradt az 1989. évitől, miközben a termelés lényegében elérte az 1989-es szintet.

1. ábra A GDP, a lakossági fogyasztás és a beruházás volumenindexe (1989=100)

*Kopint-Datorg prognózis.
 Forrás: KSH, Kopint-Datorg.

Az 1. ábra azonban azt is mutatja, hogy az előbbi tagolás csak a GDP változását tartja szem előtt. A lakossági fogyasztás kezdeti jelentős visszaesését – amely 1990-91-ben következett be (de ekkor „csak” 9%-os volt, így jelentősen elmaradt a termelés csökkenésétől) – enyhe megélénkülés után, 1995-96-ban egy második, immár 10%-os (1994-hez viszonyított) visszaesés követte. Erre abban az időszakban került sor, amikor a GDP csökkenésből növekedésre váltott át: a fogyasztás 1989-hez viszonyított összehúzódása 1995-ben érte utol a termelését. 1996-tól kezdve a termelés és a fogyasztás változása közötti olló, amely az évtized első felében a fogyasztás javára nyílt szét, 1995 után megfordult. Jóllehet az olló a későbbiekben nem tágult tovább, 1999-ben a hivatalosan kimutatott fogyasztás szintje még 7%-kal elmaradt az 1989. évitől, miközben a termelés lényegében elérte az 1989-es szintet.

A beruházások 1992-ig nagyobb arányban csökkentek, mint a GDP. Az 1993–94. évi megélénkülést 1995-ben visszaesés követte, ám az 1996-tól máig tartó időszakot a beruházások folyamatos expanziója jellemzi: 2000-ben a beruházási volumen mintegy 36%-kal haladhatja meg az 1989. évi szintet – voltaképpen ez teremtette meg a gazdaság 1996 óta tartó növekedésének az alapját.

Mindamellet, ha a GDP alakulásán kívül a belföldi felhasználás fő komponenseinek változását is tekintetbe vesszük, a kilencvenes évek növekedési

periódusok szerinti tagolása bizonytalanná válik. Ebből a szempontból figyelmet érdemel 1995 – a stabilizációs csomag bevezetésének éve. Ez az egyetlen olyan esztendő, amelyben a termelés úgy nőtt, hogy mind a fogyasztás, mind pedig a beruházás volumene csökkent. Ebben az évben jelentősen megemelkedett a GDP külföldi felhasználása (csökkent az áru- és szolgáltatás-kereskedelmi deficit – erre visszatérünk), s ettől kezdve tágul a fogyasztás és a beruházás közötti növekedési olló. Az ábrán jól látható, hogy 1995 óta a felhasználáson belüli arányok folyamatosan a felhalmozás javára tolódtak el.

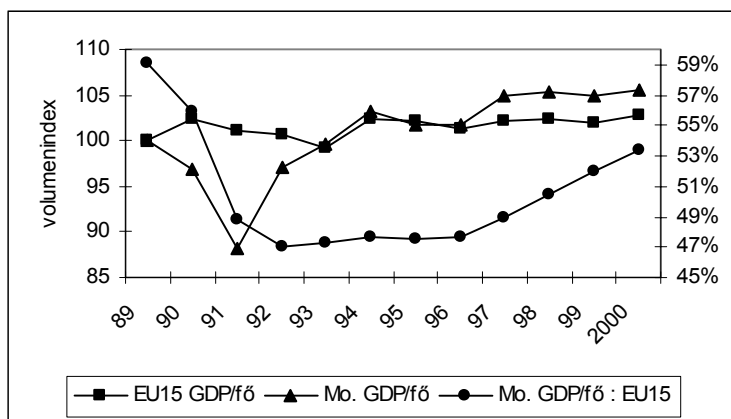
2.2. Fajlagos indikátorok

A GDP volumenének, illetve a belföldi felhasználás komponenseinek alakulása után érdemes megnézni: hogyan változott a termelés egy lakosra, illetve foglalkoztatottra vetítve. Az előbbi a gazdasági *fejlettségnek*, az utóbbi a *munkatermelékenységnek* egyfajta mutatója. 1989 és 1999 között Magyarországon a *népesség* 3,2%-kal, a *foglalkoztatottak* száma viszont közel 28%-kal *csökkent*.

Az *egy lakosra jutó* GDP 2,6%-kal nőtt az időszak egészében. A 2. ábra az *egy főre jutó* GDP volumenének évenkénti változását mutatja Magyarországon és a mai EU-tagországokban, továbbá – az 1997-re vonatkozó számokat bázisnak tekintve – relatív fejlettségi színvonalunk alakulásáról is képet ad.⁵

⁵ Az EUROSTAT és a KSH által publikált adat szerint Magyarországon az egy főre jutó GDP „volumene” (vagyis a vásárlóerő-paritáson átszámított, egy lakosra vetített nominális GDP) 1997-ben az EU-15 átlagának 49%-át tette ki. Ebből kiindulva – az ábrán is szereplő éves volumenindexek alapján – számítottuk ki visszamenőleg, illetve a későbbi évekre a relatív fejlettség évenkénti színvonalát.

2. ábra Magyarország és az EU-15 egy főre jutó GDP-jének növekedése (előző év=100; bal skála) és Magyarország egy főre jutó GDP-je (a mindenkor EU-szint=100; jobb skála)

Forrás: KSH és EUROSTAT alapján saját számítás; 2000: EU-, illetve Kopint-Datorg prognózis.

Az egy lakosra jutó hazai termelés irányzata sem az időszak egészében, sem pedig az egyes években nem különbözött a termelésétől. Figyelemre méltó azonban, hogy az EU-szinthez viszonyított kezdeti (1992-ig tartó) rendkívüli visszaesést, majd az 1996-ig tartó stagnálást követően 2,5–3 százalékpontnyi növekedési ütemkülönbség alakult ki Magyarország javára, amely az EU szintjéhez való közeledésre is vezetett (az 1996. évi 48%-ról 1999-ig 52%-ra emelkedett, 2000-re pedig 53,3%-ra nőhet a hazai fejlettség relatív mértéke). Fontos kérdés azonban, hogy a bázisév (1997) színvonal-különbségére vonatkozó hivatalos számítást (a 49%-ot) elfogadva, vajon elfogadhatók-e az abból visszamenőleg származtatott szintkülönbségek is? Mennyire hihető, hogy 1989-ben a hazai gazdaság relatív fejlettsége még elérte a (mai) EU-tagországok átlagának 59%-át, de 1997-re tíz százalékponttal visszaestünk?⁶ Ezek a kérdések a GDP volumenváltozása körüli bizonytalanságokhoz kapcsolódnak, amelyekkel külön érdemes foglalkozni.

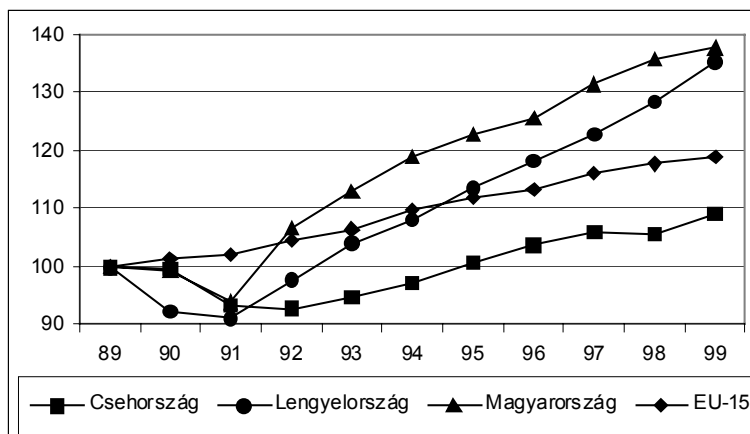
Előbb azonban az egy foglalkoztatottra jutó GDP-ről kell szólni: e mutató értéke közel 38%-kal emelkedett 1999-ig. Ez évi átlagban 3,3%-os növekedést jelent, amely mind kelet-, mind pedig nyugat-európai, sőt szélesebb

⁶ A vásárlóerő-paritás számításával kapcsolatban is felvetődhetnek kérdések. A korábbi számítások a hazai árszínvonalat – így a vásárlóerő-paritást is – magasabbra, relatív fejlettségünket pedig alacsonyabbra tették. Az új számítások eredményei a skálát természetesen megváltoztatják, de ettől nem változnak meg a bázisidőszakhoz viszonyított (relatív) változások.

nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő termelékenység-emelkedést jelent. (A 90-es években az egy foglalkoztatottra jutó GDP az USA-ban 1,5%-kal, Japánban 0,9%-kal az EU-ban pedig 1,7%-kal nőtt.) A Mellékletben mutatjuk be a termelésnek és a foglalkoztatottságnak (M1. és M2. ábra), az alábbiakban pedig az egy foglalkoztatottra jutó termelésnek a változását nemzetközi összehasonlításban.

Magyarországon a nemzetközi összehasonlításban kiemelkedő termelékenység-emelkedés *a foglalkoztatottság példátlan mértékű csökkenése mellett* következett be: a közölt adatok szerint 1999-ben mintegy 28%-kal (1,5 milli-óval) kevesebb foglalkoztatott állított elő nagyjából ugyanakkora volumenű GDP-t, mint 1989-ben.

3. ábra Az egy foglalkoztatottra jutó GDP változása (1989=100)

Forrás: EGB (1999), European Commission (1999), KSH.

Az előbb bemutatott hányados számlálójának és nevezőjének mérésével egyaránt bajok lehetnek, de nem világos, hogy a mérési problémák végül is milyen irányban torzítják (egyáltalán torzítják-e) a tört változásának mértékét. Itt természetesen csak a hazai adatokra vonatkozó kételyeinkről szólhatunk, de az összehasonlított külföldi számoknak is nyilván megvannak a maguk bajai. Ami a *nevezőt* illeti: az inaktívakként nyilvántartottaknak egy része valamilyen munkát végez, de ők nem szerepelnek a foglalkoztatottak között: ez felfelé torzítja a hányados értékét (az viszont, hogy a hányados változását miként befolyásolja, nem tudható).

A számlálót illetően pedig azt a kell megvizsgálni, hogy közgazdaságilag jól értelmezhető-e az a megállapítás, amely szerint a GDP volumene 1999-

ben nagyjából megegyezett a tíz évvel korábbival. Ez a kérdés átvezet a minőségi változások értelmezésének és mérésének problémáihoz.

2.3. A GDP mennyisége és minősége

A gondok ott kezdődnek, hogy a kezdeti és a végső év adatainak összehasonlítása alapján nem lehet korrekt választ adni arra az egyszerűnek látszó kérdésre, hogy a GDP *folyó áron* mennyivel volt nagyobb 1999-ben, mint tíz évvel korábban. Az persze a statisztikákból kiolvasható, hogy a GDP 1989-ben 1723 Mrd, tíz évvel később pedig 11 490 Mrd forintot tett ki, ebből azonban nem következik egyszersmind az is, hogy értéke 6,67-szeresére növekedett. Időközben ugyanis kétszer – 1991-ben és 1995-ben – hajtottak végre olyan – a nemzetközi ajánlásoknak megfelelő – módszertani revíziót a hazai nemzeti számlákban, amelyek megakadályozzák a távoli időpontok közötti közvetlen összehasonlítást. Az azonos módszer szerinti folyó áras adatok azonban egymás között összehasonlíthatók, s ezeket az értékindexeket összeláncolva arra jutunk, hogy 1999-ben a bruttó hazai termék, folyó forintban 6,1-szer (510%-kal) volt nagyobb, mint tíz évvel korábban. Mivel az időszak végén a GDP volumene lényegében azonos volt az 1989. évi (pontosabban, amint az előzőekben láthattuk, 0,7%-kal csökkent), a GDP árszintjének 6,14-szeresére (514%-kal) kellett emelkednie.

Kérdés azonban, ezeknek az önmagukban valószínűleg korrekt indexeknek van-e közgazdaságilag is világosan értelmezhető tartalmuk? Az indexek alapján ugyanis a következő megállapítások tehetők: 1. 1989-ben volt egy összetett termék – Magyarország bruttó hazai terméke –, amelynek értékösszege tíz év alatt 510%-kal növekedett. 2. E növekedés két, pontosan elhatárolható részből áll. Egyrészt a GDP képzeletbeli „egységének” 514%-os áremelkedéséből, másrészt „fizikai terjedelmének” (volumenének) 0,66%-os csökkenéséből. 3. Következésképpen az *1989. évi GDP* forintban sokkal drágább, mennyiségét tekintve pedig valamivel kevesebb volt 1999-ben, mint tíz évvel korábban.

Ahhoz, hogy a GDP egysége forintban erősen megdrágult, semmilyen kétség nem férhet, hiszen a kilencvenes években jelentős inflációt tapasztalhattunk; erre visszatérünk. A kétségek – túl azon, hogy nem egyértelmű: a GDP *értékösszege* mennyivel változott 1998 és 1999 között – egy gyakorlati és egy fogalmi nehézséghez kapcsolódnak. A gyakorlati probléma az, hogy általában is nehéz, gyors infláció⁷ és alapvető szerkezeti változások mellett

⁷ A kérdés részletes elemzésére itt nincs mód; a lényeg az, hogy magasabb infláció mellett nagyobb az egyedi árváltozások szóródása is; az összes árváltozáson belül pedig nehezebb a minőségi és tényleges árváltozások megkülönböztetése.

pedig még sokkal nehezebb az árösszeg változásának szétbontása ár-, illetve volumenváltozásra.⁸ Az ezzel szorosan összefüggő fogalmi nehézség pedig abban áll, hogy nincs világos jelentése annak a megállapításnak, amely szerint a GDP mennyisége („fizikai terjedelme”) valamivel nagyobb volt 1989-ben, mint tíz évvel később. Ez ugyanis vagy azt feltételezi, hogy 1989-ben különféle, akkor még nem léteztetett fajtájú, illetve minőségű dolgokból arányosan több volt, mint 1999-ben (ami nyilvánvaló nonszensz), vagy pedig azt, hogy az éves volumenindexek számításakor mindig és pontosan figyelembe vették azokat az alapvető változásokat a termelés és a felhasználás mikroszerkezetében (minőségi összetételében és választékában), amelyek Magyarországon (és más rendszerváltó országokban) történtek az 1990-es években. Ezzel vissza is jutottunk a gyakorlati nehézségekhez.

Tíz év alatt megszűnt a hiánygazdaság és a vele járó sorban állás, a behozatal teljesen liberalizálttá vált; Magyarországon a nyugat-európai országokéval lényegében azonos terjedelmű, illetve minőségű áruválaszték áll rendelkezésre a fogyasztás, a termelő felhasználás és a beruházási eszközök piacán. Az imént hivatkozott, ma is alapvető referenciának számító, Boskin-jelentés szerint az amerikai fogyasztói árindex – a minőségi, illetve összetétel-változások nem kielégítő figyelembe vételén – évente átlagosan egy százalékponttal becsülte túl az áremelkedést (s ugyanennyivel becsülte alul a volumenváltozást), egy olyan időszakban, amikor az ottani infláció 1,9 és 5,4% között szóródott, és nem történtek olyan horderejű változások a kibocsátás és a felhasználás szerkezetében, mint Magyarországon. A hazai infláció az elmúlt évtizedben 10 és 35% között szóródott, s ha csak annyit feltételezünk, hogy az árindex torzításának mértéke megközelíthette az amerikaiét, akkor okkal gondolhatjuk: a GDP volumenének növekedése nálunk is alulbecsült lehet. Ennek mértékét azonban nem kívánjuk, nem is tudjuk megbecsülni, csupán azt valószínűsíthetjük: Magyarország az elmúlt évtized végén alacsonyabb relatív fejlettségi szintről indulhatott, mint amit a hivatalos statisztikák jeleznek. Ezért az EU-országok átlagához viszonyított kezdeti lemaradásunk nagyobb, az évtized első felében bekövetkezett távolodásunk viszont kisebb lehetett, mint amit a hivatalos – a 2. ábrán megjelenített – számok jeleznek.

Mielőtt a minőségi változásoknak egy fontos metszetéről, az ország kül-gazdasági orientációváltásáról és világgazdasági integrálódásáról szólnánk, röviden kitérünk a *rejtett gazdaságra* vonatkozó újabb kutatási eredményekre. Megnéztük, Lackó Máriának (2000) a rejtett gazdaság terjedelmére vonatkozó számításai alapján vajon módosul-e a GDP volumenének *változásáról* kialakított kép. A „kibővített” – a rejtett gazdaság becsült teljesítményét is

⁸ Ezekkel a problémákkal az amerikai Kongresszus részére 1996-ban készített Boskin-jelentés foglalkozik (lásd Boskin és szerzőtársai, 1998).

tartalmazó – GDP nagysága persze nagyobb a hivatalosnál (1989-ben mintegy 25, 1993-ban 33, 1999-ben pedig 21%-kal). A növekedési profil is változik, de 1989-hez viszonyítva a „kibővített” GDP volumene – a hivatalos deflátorral számolva – alacsonyabb szinten áll, mint a hivatalos GDP-é (lásd a Mellékletben szereplő M3. ábrát). Lehetne más árindexszel is számolni, de a rejtett gazdaságra vonatkozó becslés figyelembe vétele ekkor sem oldaná meg az előzőekben megfogalmazott problémát: azt ugyanis, hogy a hivatalos volumen, illetve árindex nincs kellő tekintettel a minőségi változásokra.⁹ A következőkben e változások külgazdasági vonatkozásairól lesz szó.

2.4. A keleti export összeomlása, külgazdasági reorientáció és világgazdasági integráció

1989-ben Magyarország árukivitelének közel a fele – sajátos intézményi-pénzügyi konstrukció keretében – a KGST-országokba irányult. A KGST-piacok igény szintje, így az oda irányuló termékek szélesen értelmezett minősége is jóval alacsonyabb volt a nyugati piacokénál, illetve az ott értékesíthető termékekénél. A KGST-viszonylatú kivitel részaránya az 1980-as évek második felében folyamatosan csökkent, de a GDP-hez viszonyított aránya (folyó forintban) még az évtized végén is 15,7% volt.¹⁰ A gazdasági növekedés feltételeiben bekövetkezett leglényegesebb változások egyikét éppen az jelentette, hogy a 90-es évek elején a kelet-európai országokba irányuló export szabályosan összeomlott: *volumene* 1991-ben az 1989. évi szint 44%-ára esett. Ha mechanikusan – a GDP-hez viszonyított részarány és a visszaesés relatív mértékének szorzataként (multiplikátor-hatások nélkül) – próbálnánk meghatározni a keleti export csökkenésének hatását a gazdaság kezdeti visszaesésére, akkor e negatív növekedési effektus mintegy 9 százalékpontonra tehető ($0,157 \times -0,56 = -0,088$). Összehasonlításképpen: 1990–91-ben a GDP 15%-kal esett vissza.

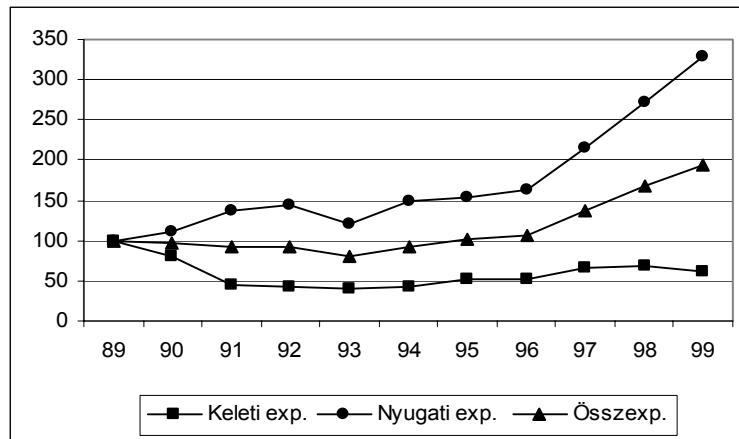
E kezdeti negatív hatást azonban a nyugati (fejlett országokba irányuló) kivitel expanziója már az évtized elején is részben ellensúlyozta. A keleti exportnak a későbbiekben tapasztalt, ingadozásoktól kísért stagnálását pedig messze túlkompenzálta a nyugati viszonylatú kivitel rendkívüli növekedése:

⁹ A rejtett gazdaság relatív (a hivataloshoz viszonyított) terjedelmének becslésével az az egyik fő probléma, hogy a hivatalosan kimutatott GDP-be a rejtett gazdaságnak egy része már bele van becsülve, ezért a hivatkozott – az M3. ábrán illusztrált – relatív becslések évente változó mértékben torzíthatnak. A torzítás mértéke attól függ, hogy az egyes években hogyan változott a tényleges, illetve a hivatalos GDP-be „belebecsült” rejtett gazdaság közötti arány.

¹⁰ Ha a dollár és a transzferábilis rubel (a KGST elszámoló eszköze) közötti hivatalos moszkvai árfolyam alapján értékelnénk egykori KGST-viszonylatú exportunkat, akkor annak mind külkereskedelmi, mind pedig a GDP-hez viszonyított aránya jóval magasabb lenne.

miközben 1999-ben a keleti kivitel *volumene* az 1989. évinek mindössze 63%-át tette ki, a nyugati exporté az elmúlt évtizedben csaknem 230%-kal növekedett (lásd a 4. ábrát).

4. ábra A keleti, a nyugati és az összexport volumenindexe (1989=100)

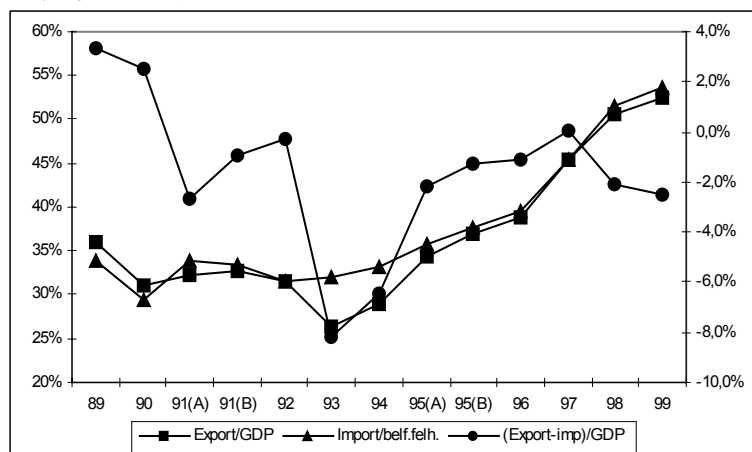
Forrás: MNB, KSH.

Az, hogy az elmúlt évtizedben a kivitel volumene úgy duplázódott meg, hogy időközben a nyugati kivitelé 3,3 szorosára (folyó dollárban 4,2-ről 21 Mrd-ra, csaknem ötszörösére) növekedett, jelzi, a hazai kibocsátás szélesen értelmezett minősége, nemzetközi versenyképessége összehasonlíthatatlanul magasabb szinten áll, mint tíz évvel korábban.¹¹ (Erről a tanulmány 4. fejezetében lesz szó.)

Más oldalról, de ugyanezt mutatja az alábbi, 5. ábra is, amely a nemzeti számlák szerint értelmezett – az áru- és szolgáltatásforgalmat egyaránt tartalmazó – külkereskedelem relatív mutatóinak alakulásáról ad képet.

¹¹ Még egy összehasonlítás: 1989-ben az EGK-ba 2,4 Mrd dollár értékben exportáltunk, 1999-ben a (kibővült) EU-ba irányuló kivitelünk 19 Mrd dollárt tett ki.

5. ábra Az áru- és szolgáltatás-kivitelnek a GDP-hez és a behozatalnak a belföldi felhasználáshoz (bal skála), valamint a nettó exportnak a GDP-hez viszonyított aránya (jobb skála), 1989–99

Megjegyzés: A függőleges vonalak az idősorok módszertani változtatások miatti szakadását jelzik. Az (A)-val jelölt időponthoz tartozó adat a megelőző, a (B)-vel jelölté a későbbi évek adataival hasonlítható össze.

Forrás: KSH.

Az évtized során a kivitelnek a megtermelt hozzáadott értékhez, valamint a behozatalnak a belföldi felhasználáson belüli aránya egyaránt 20 százalékponttal, nagyjából 53%-ra emelkedett. Az elmúlt évtized egészét tekintve tehát úgy növekedett az import súlya a belföldi felhasználásban, hogy közben a nemzetközi piacoknak a hazai kibocsátás szempontjából tekintett jelentősége is hasonló arányban vált fontossá. Mindez azonban azt is jelenti, hogy napjainkban a nemzetközi (áru- és szolgáltatás-) kereskedelembe potenciálisan bekerülő javakat, illetve szolgáltatásokat előállító (ügynevezett kompetitív) szektorok teljesítményének teljes egésze a belföldi, illetve külföldi piacokon zajló nemzetközi versenyben értékelődik – ez a belföldi felhasználásnak, illetve a GDP-nek több mint a fele (ma a keleti piacok éppúgy versenypiacok, mint a nyugatiak). Mivel 1989-ben csupán a nyugati export (az akkori GDP mintegy 15%-a) volt egyértelmű nemzetközi versenynek és értékelésnek kitéve, óvatosan és nagy fenntartásokkal kell kezelni azokat a 2. ábrán bemutatott (származtatott) adatokat, amelyek tíz évvel ezelőtti relatív fejlettségünkről adnak képet.

Az 5. ábrán azonban az is látható, hogy az áru- és szolgáltatásforgalom egyenlegének a GDP-hez viszonyított aránya (jobb skála) a 90-es évtizedben sajátos ciklust írt le. Az (export-import)/GDP mutató – az úgynevezett nettó export, a termelés és a belföldi felhasználás relatív különbsége – az évtized elején tapasztalt aktívumból 1993–94-ben jelentős deficitbe fordult. E deficit az 1995 tavaszán bevezetett stabilizációs programot követően számottevően csökkent, s a javulás 1997-ig folytatódott. Elsősorban az áru- és szolgáltatás-külkereskedelem egyenlegének gyors javulása magyarázza azt az 1995-ben tapasztalt különös jelenséget, hogy miközben a belföldi fogyasztás és beruházás egyaránt csökkent, maga a GDP növekedett (lásd az 1. ábrát).

A nemzeti számlák szerinti külkereskedelmi egyenleg alakulása a makrogazdasági egyensúly kérdéseire vezet át.

3. Makrogazdasági egyensúly és egyensúlyhiány

A kilencvenes évek makrogazdasági egyensúlyi kérdései közül először a külső, majd a belső egyensúllyal, illetve egyensúlyhiányokkal foglalkozunk. Az egyensúly/egyensúlyhiány mutatói közül az adósságszintek változását, továbbá a folyó nemzetközi fizetések és az államháztartás egyenlegét vizsgáljuk, s kitérünk a belföldi piaci egyensúlyhiány egyik sajátos mutatószámának, az inflációnak az alakulására is. Mielőtt azonban magukat a mutatókat áttekintենék, érdemes néhány megjegyzést tenni az egyensúly/egyensúlyhiány értelmezéséről, az adósságok és a folyó mérlegek, illetve a belföldi és a külföldi egyensúlyhiányok összefüggéséről.

A nemzetközi fizetési, illetve az államháztartási mérleg egyensúlya nem e mérlegek zéró egyenlegét, hanem a netáni deficit *fenntarthatóságát*, vagyis *tartós finanszírozhatóságát* jelenti. Eszerint akkor beszélhetünk *fenntarthatatlan egyensúlyhiányáról*, ha kiadások és bevételek közötti különbség *tartós* fennmaradása az adósság/GDP ráta *korlátlan* emelkedésére vezetne – ez ugyanis azt jelentené, hogy a deficit *előbb-utóbb* (napjainkban inkább *előbb*, mint *utóbb*) finanszírozhatatlanná válnának.¹²

A másik megjegyzés: a bevételek és a kiadások (negatív) különbsége, valamint az adósság változása kétféle módon függ össze egymással. A jelenlegi deficit egyrészt növelik a jövőbeli adósságokat, másrészt – a kamatfi-

12 Ezzel a meghatározással az a baj, hogy az elmúlt években – főként az ázsiai válságok tapasztalatai alapján – kiderült: a nemzetközi pénzügyi piacok szereplői olyan országok finanszírozását is megszüntethetik, amelyeknek a deficitjei hosszú távon nem vezetnének az adósságok korlátlan növekedéséhez. Ez azt is jelenti, hogy nem létezik olyan egzakt mutatószám, amelynek alapján *előre* eldönthető lenne, hogy valamekkora deficit még egyensúlyt, vagy már egyensúlyhiányt jelent-e.

zetések révén – függnek a múltban felhalmozott adósságtól. Ezért a mindenkori deficitet célszerű két részre bontani: egyfelől a kamatfizetés nélküli, úgynevezett elsődleges egyenlegre, másfelől a nettó kamatfizetésekre. Az előbbit a mindenkori gazdaságpolitika közvetlenül is befolyásolhatja, az utóbbi rész azonban a felhalmozott adósságnak és a kamatszínvonalnak a függvénye.

Ami a belső és a külső makrogazdasági egyensúly közötti kapcsolatot illeti: a termelés (a GDP) és a belföldi felhasználás közötti különbség megegyezik a nemzeti számlák szerint értelmezett nettó exporttal (ennek alakulását mutatja az 5. ábra). Ha a nettó exportból levonjuk a külföldre teljesített nettó jövedelemtranszfereket (kamatfizetések, profitátutalások, munkajövedelmek) és hozzáadjuk a külföldről kapott egyoldalú átutalásokat, a folyó fizetési mérleghez jutunk el. Ezek azonosságok úgy is felírhatók, hogy a gazdaságon belül különbséget teszünk a kormányzati és a magánszektor között. A nemzetközi jelöléseket alkalmazva:

$$[(Y_p - (A_p + \text{NFT}_p)] + [T - (A_g + \text{NFT}_g)] = (X - M) - \text{NFT} = \text{CA} \quad (1)$$

$$-\text{CA} = \Delta \text{NFL} = \Delta (\text{NFD} + \text{NFDI}), \quad (2)$$

ahol Y , A , és NFT rendre a jövedelmet (adózás után), a belföldi felhasználást (abszorpciót=fogyasztást és beruházást) és a külföldre teljesített nettó transzfereket, T a kormányzat jövedelmét (az adókat) p , illetve g (alsó) index a magán-, illetve a kormányzati szektort, X a kivitelt, M a behozatalt, CA pedig a folyó fizetési mérleget jelöli. NFL a nettó külföldi passzívák, NFD a nettó külföldi adósság-, a NFDI az országba áramlott nettó működőtőke állományát, Δ pedig az állományok változását jelöli.

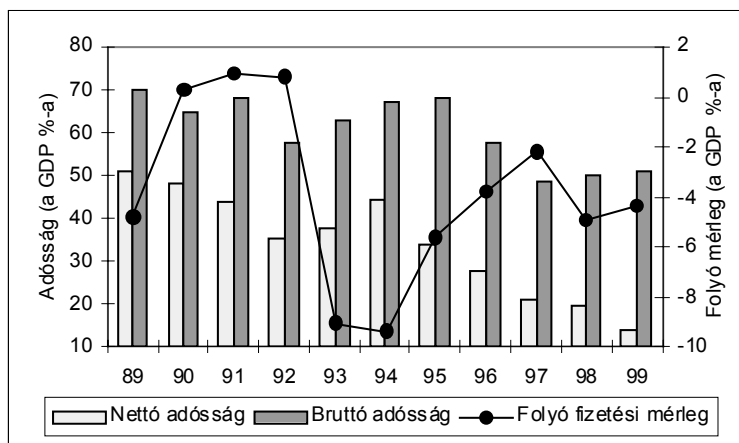
Az (1) összefüggés a folyó fizetési mérleg egyenlegét befolyásoló tényezőket, a (2) pedig a folyó mérleget finanszírozó tételeket tartalmazza. Eszerint a folyó mérleg deficitje mögött a magán-, illetve a kormányzati szektor megtakarításait felülmúló beruházások, valamint a külföldre teljesített jövedelemtranszferek állhatnak. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem oksági, hanem mérlegösszefüggésről van szó, hiszen (1) akkor is teljesül, ha például az export külső okokból bekövetkező csökkenése okozza a folyó mérleg deficitjét. Az is látható, hogy egy erősen eladósodott, illetve jelentős külföldi tőkebeáramlást elkönyvelő ország esetében a gazdaságon belüli folyamatokhoz hasonló, vagy akár nagyobb befolyást gyakorolhat a NFT -vel jelölt tételek (kamat- és profittranszferek) egyenlege a folyó fizetési mérlegre. A (2) összefüggés azt mutatja, hogy a folyó mérleg egyenlegével ellentétesen változik az országgal szembeni nettó külföldi követelésállomány, amely a nettó adósság-, valamint az országba áramlott nettó működőtőke-állomány változásának az egyenlege.

3.1. Külföldi adósság és külgazdasági egyensúlyhiány

Magyarország 1989-ben, a politikai rendszerváltást közvetlenül megelőző évben, rendkívül rossz külső pénzügyi helyzetbe került: a folyó fizetési mérleg deficitje meghaladta a GDP 4%-át, a bruttó külföldi adósság pedig elérte a GDP 70%-át (a nettó adósság több 50%-át). Ezek a mutatók az országot a súlyosan eladósodott kategóriába utalták, a demokratikusan választott kormány azonban úgy döntött, hogy nem kezdeményezi a külföldi adósságterhek csökkentését. Az évtized elején az adósság relatív (GDP-hez viszonyított) terhe így is csökkent – annak ellenére, hogy maga a GDP számottevően zsugorodott. Ez részben a megindult működőtőke-beáramlásnak, főként azonban a folyó fizetési mérleg kezdeti javulásának volt a következménye: a visszaesés olymértékben csökkentette az importot, a belföldi recesszió és a keleti piacok összeomlása pedig olyan fokú exportkényszert teremtett, hogy a kereskedelmi mérleg erőteljesen javulni kezdett. A nettó adósság csökkenése, csakúgy, mint a fizetési mérleg javulása 1992 közepéig tartott: 1993-ban a folyó mérleg enyhe aktívumból hatalmas, a GDP 9%-ára rúgó deficitbe fordult, amely 1994-ben tovább növekedett. A nettó külföldi adósság aránya ugyancsak gyorsan nőtt: 1992 és 1994 között 9 százalékponttal 35%-ról 44%-ra emelkedett az adósság/GDP ráta. Jóllehet az előzőekben hangsúlyoztuk az egyensúlyhiány pontos értelmezése körüli bizonytalanságokat, a folyó fizetési mérleg deficitjének 1994 végre kialakult mértéke (a GDP csaknem 10%-a) bizonyosan fenntarthatatlan volt – ezt az adósságnövekedés trendje is egyértelműen alátámasztotta (lásd a 6. ábrát).

Az ábrán látható, hogy az egyensúlyhiány csökkentésére irányuló, 1995 elején bevezetett stabilizációs csomag számottevően csökkentette a folyó fizetési mérleg deficitjét, s ettől az évtől kezdve a nettó külföldi devizaadósság aránya is folyamatosan mérséklődött. Ez utóbbihoz azonban nem csupán a folyó fizetési mérleg javulása járult hozzá, hanem jelentős privatizációs bevételek realizálása és a Magyarországra irányuló tőkeáramlás felerősödése is. Az évtized végére az ország nettó devizaadóssága a kezdeti 51%-ról (illetve az 1994. évi 44%-ról) 14%-ra csökkent.

6. ábra Az ország bruttó és nettó deviza-adóssága, és a folyó fizetési mérleg egyenlege a GDP %-ában

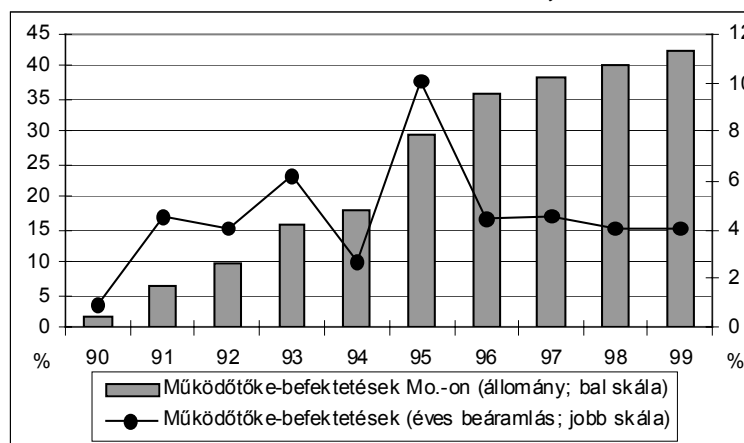
Forrás: MNB.

3.2. Külföldi működőtőke-beáramlás

1995-ben a folyó fizetési mérleg stabilizálódása mellett számottevően megélné a működőtőke beáramlása. Az akkori kiugró érték főként a privatizáció felgyorsulásának volt a következménye; a későbbekben a GDP 4%-a körüli szinten stabilizálódott az éves beáramlás. Eközben a külföldi tőke állományának a GDP-hez viszonyított aránya egyenesen emelkedett, és az évtized elején tapasztalt 1,5%-ról 1999-re 42%-ra nőtt (lásd a 7. ábrát).

A 6. és a 7. ábra összehasonlítása alapján látható, hogy a nettó külföldi devizaadósságnak az évtized második felében tapasztalt gyors csökkenése egyfajta adósságcsereének is az eredménye: az ország összes nettó külföldi passzíváján belül csökkent a nettó adósság és nőtt a külföldi tulajdon részaránya. A külföldi beruházásoknak a kibocsátás szerkezetére gyakorolt hatásával a 4. fejezetben foglalkozunk.

7. ábra Működőtőke-beáramlás és a működőtőke állománya a GDP %-ában

Forrás: MNB.

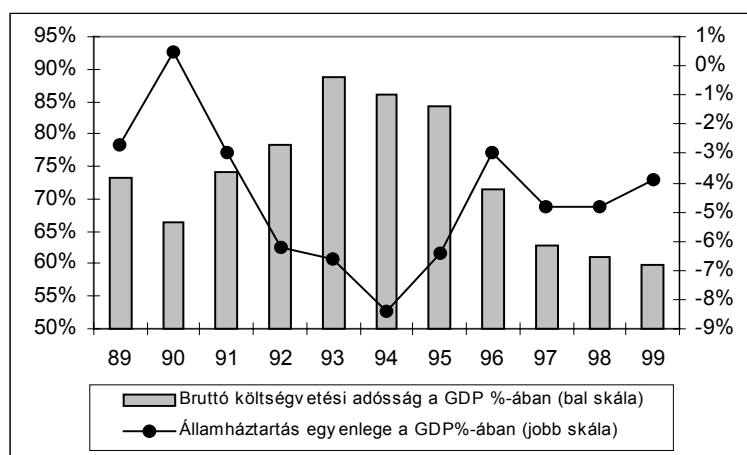
3.3. Belső egyensúly: államháztartási egyenleg és költségvetési adósság

Az évtized legelején az államháztartás egyenlege – a folyó mérlegéhez hasonlóan – a korábbi passzívumból aktívumba fordult. Ez az 1990. évre szóló költségvetés általános szigorának, a termelési, illetve ártámogatások radikális leszorításának a hatására következett be. A többlet azonban gyorsan (a folyó fizetési mérlegénél sokkal gyorsabban) eltűnt, s az állami deficit GDP-hez mért aránya 1994-ig folyamatosan nőtt (lásd a 8. ábrát). Az adóbevételek ugyanis a gazdaság visszaesésével együtt csökkentek, miközben a foglalkoztatottság – korábban bemutatott – zuhanása és a munkanélküliség megjelenése, majd növekedése jelentősen megemelte az állam kiadásait. Az állami deficit azonban más okokból is nőtt. Csupán néhányat említve: a pénzteremtésből származó állami bevétel (az úgynevezett *seigniorage*), amely az évtized elején felpörgő infláció mellett megemelkedett, nem állami kiadásokat finanszírozott, hanem a külföldi devizatartalékok emelkedését (a nettó devizaadósság csökkenését – lásd a 6. ábrát).¹³ Ugyanakkor az államháztartás (amely a kilencvenes évek elejéig közvetlenül csak a jegybanknak, közvetve pedig főként külföldre tartozott) a korábbi jegybanki (közvetett külföldi)

¹³ A pénzteremtésből származó állami bevétel alakulásáról lásd Oblath–Valentinyi (1993), valamint Oblath–Sebestyén (1998).

finanszírozásról áttért a belső piaci finanszírozásra, amely a költségvetés *nominális* kamatkidadásait jelentősen megemelte. Végül: 1993-ban az ügynevezett bankkonszolidáció keretében úgy szabadították meg a kereskedelmi bankokat rossz hiteleiktől, hogy azokat az állam – konszolidációs állampapírok kibocsátásával – átvállalta. Ez az 1993-ban végrehajtott tranzakció az államháztartás akkori (6,5%-os) deficitjén felül mintegy 300 Mrd forinttal (a GDP 8%-ával) növelte az államadóságot.

8. ábra Az államháztartás egyenlege és a bruttó költségvetési adósság a GDP százalékában

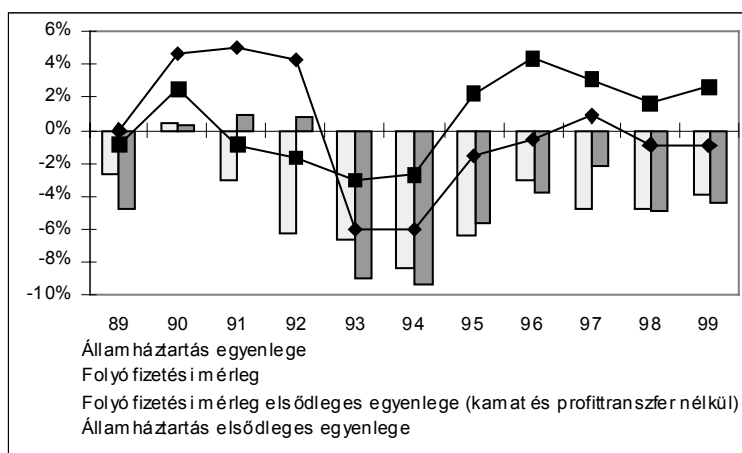
Forrás: PM.

1994-ben elsősorban a megemelkedett kamatterhek miatt romlott tovább az egyenleg (a gazdaság növekedése az adósság/GDP rátát már kissé csökkentette), de a 8,5%-os államháztartási hiány éppúgy fenntarthatatlan volt, mint a folyó mérleg deficitje. A 8. ábra jól mutatja, hogy az 1995. évi stabilizációs csomag, majd az 1996. évi költségvetési politika rövid idő alatt radikális korrekciót eredményezett: 1996-ra az államháztartási deficit a GDP 3%-ára csökkent. Később kissé nőtt a hiány, az államadósság csökkenése azonban folytatódott, és 1999 végére a maastrichti mágikus 60% alá süllyedt az állami adósságráta.

3.4. Elsődleges egyenlegek

A külgazdasági és az államháztartási egyensúly áttekintését a korábban definiált elsődleges, illetve teljes egyenlegek összehasonlításával zárjuk (lásd a 9. ábrát). Az ábra jelzi: az évtized elején a jövedelem (kamat-) átutalások nélküli folyó fizetési mérleg rendkívül jelentős aktívumot ért el, továbbá az is, hogy egyes kritikus időszakokban (például 1993–94-ben) az államháztartási, illetve folyó fizetési mérleg romlását a kamatfizetések növekedése, nem pedig az elsődleges mérleg okozta. Az is szembeűnik, hogy az 1995–96. évi államháztartási korrekció a folyó fizetési mérlegénél sokkal erőteljesebb – és valószínűleg túlzott – volt, ezért az államháztartás elsődleges többletének mozdította elő. Végül: az elsődleges egyenlegek alakulása nem támasztja alá, de nem is cáfolja egyértelműen az úgynevezett ikerdeficit koncepcióját, amely szerint a folyó fizetési mérleg hiányát az államháztartási deficit okozza. A kritikus években, 1992 és 1993 között a folyó mérleg elsődleges egyenlege az államháztartásénál összehasonlíthatatlanul nagyobb arányban romlott, 1997-ben pedig úgy javult az elsődleges folyó mérleg, hogy közben kamatfizetések nélküli államháztartási többlet csökkent. Az időszak egészét tekintve azonban kétségkívül létezik kapcsolat a kétféle mérleg elsődleges egyenlege között.

9. ábra Az államháztartási és a folyó fizetési mérleg teljes és elsődleges egyenlege a GDP százalékában

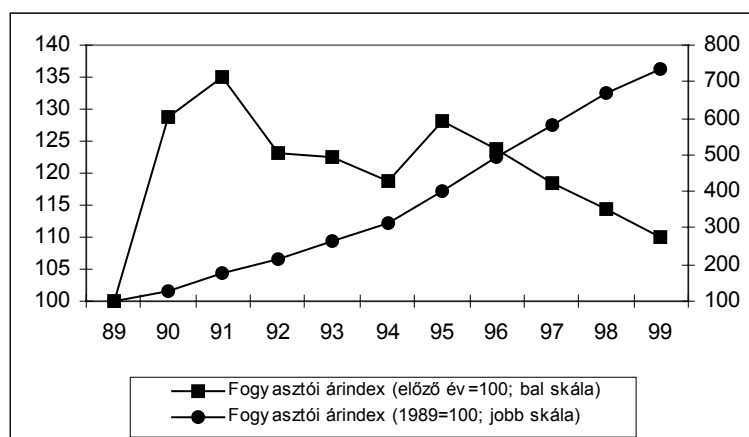

Forrás: PM és MNB alapján saját számítás.

3.5. Infláció

A makrogazdasági egyensúly mutatói közül végül tekintsük az infláció alakulását (lásd a 10. ábrát). A fogyasztói árindexnek az évtized elején tapasztalt ugrását alapvetően az árliberalizálás okozta, s az infláció 1992 és 1994 közötti lassulása a kezdeti sokkok lecsengéseként értelmezhető. Az árindex 1995. évi ismételt megugrása azt jelzi: az 1995. évi stabilizációs program részben azon keresztül érte el hatását, hogy a lefelé tartó trendtől felfelé térítette el az infláció ütemét. Ezáltal a várthoz viszonyítva jelentősen csökkent a belföldi jövedelmeknek (elsősorban a nominális kereseteknek és az államháztartási kiadásoknak) a reálértéke, miközben a magasabb infláció folytán a nőttek az állami bevételek.

10. ábra A fogyasztói árindex alakulása, 1990–1999

Forrás: KSH.

1996 óta egyenletesen csökken az infláció üteme. Az évtized második felében az infláció inerciális természetű: nem a gazdaságpolitika törekvéseinek a következménye, hanem annak, hogy a magas szinten „beragadt” infláció – az inflációs várakozások lassú csökkenése miatt – csak lassan mérsékelhető úgy, hogy a reálkibocsátás növekedése ne lassuljon.

4. Szerkezeti változások

Mivel a kilencvenes évek gazdasági rendszerváltása az állami tulajdonon alapuló szocialista rendszerből a kapitalizmusba való átmenetet jelentette, érthető, hogy a legalapvetőbb változások a gazdaság *tulajdoni formák* szerinti szerkezetében következtek be; először ezeket mutatjuk be. Ezután foglalkozunk a termelési struktúra, azon belül az ipari termelés és értékesítés változásaival, végül a kibocsátás minőségi átalakulásának a 2. részben felvetett kérdésére térünk vissza.

4.1. Tulajdoni szerkezet

A *gazdálkodó szervezetek szintjén* bekövetkezett szerkezetváltásban az állami tulajdon privatizációja és az újonnan megjelenő nagyszámú magánvállalkozás térhódítása játszotta a döntő szerepet. A külföldi és a hazai magántulajdon részesedésének változását az 1. táblázat mutatja be.¹⁴

1. táblázat *A nem pénzügyi vállalatok tulajdonosi megoszlásának változása*

	Vállalkozások száma		Létszám		Jegyzett tőke		Hozzáadott érték	
	1992	1998	1992	1998	1992	1998	1992	1998
Közösségi	8,4	0,5	51,9	6,3	65,6	10,7	55,7	4,7
Hazai magán	80,9	82,7	40,8	68	24,2	50	34,5	48,4
Külföldi	10,7	16,7	7,3	25,7	10,2	39,3	9,8	46,9

Megjegyzés: A tulajdonosi szektorokba történő besorolás a többségi tulajdonos típusa szerint történt.

Forrás: APEH Gyorsjelentés.

A vállalati szektorban az állami tulajdonú vállalatok 1998-ban a hozzáadott értéknek kevesebb, mint 5%-át állították elő, az ott foglalkoztatottak aránya pedig alig haladta meg a 6%-ot. Ezek a részarányok még az 1992-es bázishoz képest is drasztikus csökkentést jelentenek. A tulajdoni szerkezetváltás másik iránya a külföldi tulajdon jelentős térnyerése: 1992 és 98 között e szektor részesedése a jegyzett tőkében négyszeresére, a hozzáadott értékben pedig ötszörösére nőtt, miáltal az összes vállalati hozzáadott értéknek már közel a felét külföldi tulajdonú cégek állították elő 1998-ban.

¹⁴ Az alábbi számok eltérnek a KSH által közltekétől, mivel táblázatainkban a tulajdoni hányad, a KSH-nál viszont a tulajdoni jog szerint vannak az egyes szektorok megkülönböztetve.

A nemzetgazdaság által megtermelt összes hozzáadott érték (a GDP) tekintetében az arányok változása nem volt ennyire radikális – az úgynevezett nem anyagi ágakban (közigazgatás, oktatás stb.) természetes a magas állami részarány – de itt is szembetűnő a külföldi és hazai magántulajdon jelentős térnyerése. Feltűnő továbbá, hogy 1995 után az állami tulajdon súlya döntően a külföldi tulajdon javára csökkent – a belföldi magántulajdon részesedése alig emelkedett (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat *Az egyes tulajdonformák hozzájárulása a GDP-hez (%)*

	1990	1995	1998
Köztulajdon	76	37	23
Belföldi magántulajdon	23	49	51
Külföldi tulajdon	1	14	26
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Forrás: KSH.

4.2. A termelés makroszerkezete

A tulajdonosi struktúra jelentős változása alig tükröződik a termelés makroszerkezetében: a GDP termelésének fő szektorok szerinti aránya meglepő stabilitást mutatott az 1990-es években. A 3. táblázatból a mezőgazdaság folyamatos, bár összesen csupán 3 százalékpontnyi térvesztése feltűnő, amivel a piaci szolgáltatások, elsősorban a pénzügyi tevékenységek előretörése áll szemben. Az évtized közepéig az ipar részaránya – a kibocsátás csökkenése miatt – 2,7 százalékponttal süllyedt, majd a fellendülés időszakában ismét emelkedni kezdett, így az időszak végén alig maradt el az 1991. évitől. Az állami szolgáltatások aránya az iparéval szimmetrikusan változott: az évtized első felében határozottan emelkedett, majd kissé mérséklődött.

3. táblázat A GDP szerkezete, 1991–1998 (%)

Ágazatok	1991	1995	1997	1998
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	8,5	6,7	5,9	5,5
Ipar összesen	29,0	26,3	28,1	28,2
Építőipar	5,3	4,7	4,6	4,6
Kereskedelem és vendéglátás	15,4	13,3	13,4	13,5
Szállítás, raktározás, posta és távközlés	9,1	9,0	9,7	9,9
Pénzügyi tevékenység és ingatlanügyletek	14,7	19,6	19,1	19,0
Közigazgatás, oktatás, egészségügy, egyéb	17,9	20,5	19,1	19,3
Ágazatok összesen (a GDP alapján)	100,0	100,0	100,0	100,0

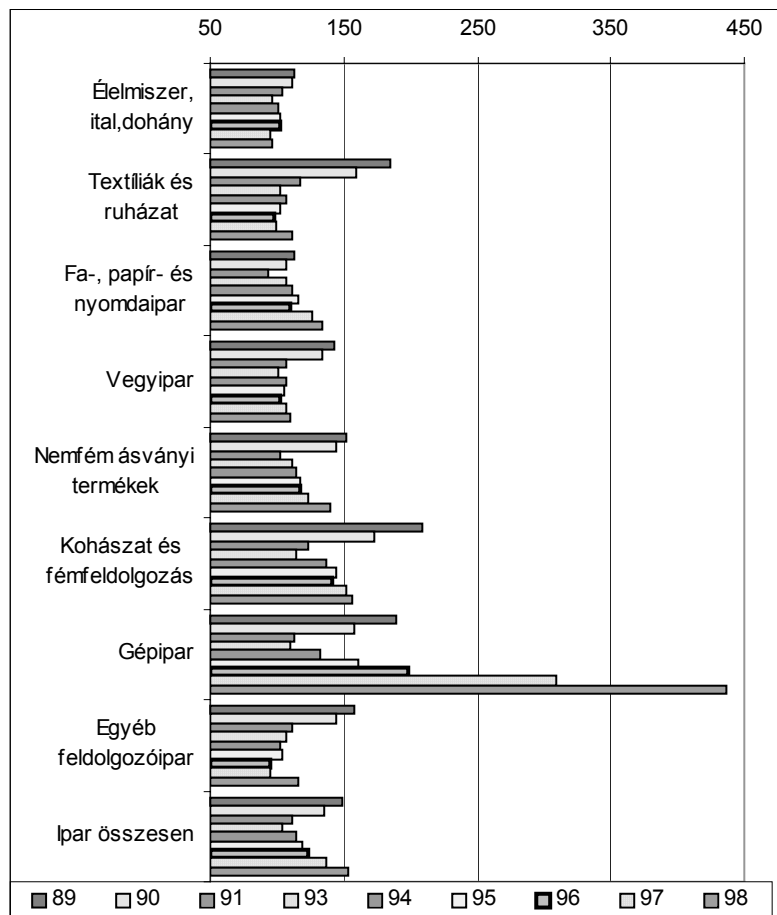
Forrás: KSH.

4.3. Ipari struktúraváltás

Az ipari szerkezetváltásban két szakasz különíthető el: az első 1992-ig tartott (ezt a termelés visszaesése uralta), amelyet lendületes (bár erősen koncentrált) növekedés követett (lásd a 11. ábrát). A termelés csökkenésében a keleti piacok összeomlása játszott a fő szerepet, ennek hatását fokozta a recesszió közepette (és reál-felértékelődő árfolyam mellett) kibontakozott importverseny. A nyugati viszonylatban versenyképtelen kapacitásoknak egy része megsemmisült (főként a gépiparban és a kohászatban), miközben sok vállalat a nyugati export akár veszteséges fenntartásával is igyekezett elkerülni a csődöt (elsősorban a textiliparban). Erre az időszakra a gépipari termelés és értékesítés súlyvesztése nyomta rá a bélyegét.

Az 1992 óta kibontakozott ipari növekedésnek két fő jellegzetessége van: a gépipar vált a húzóágazattá (ezt érzékelteti a 11. ábra), azon belül pedig meghatározóvá vált az exportorientáció (lásd a 12. ábrát). A gépipar termelése 1992 és 1998 között közel négy és félszeresére nőtt – ez az ipari struktúra alakulásának egészét meghatározta: a gépipar aránya az ipari termelésben 13%-ról 35%-ra emelkedett.

11. ábra Az ipari ágak termelésének volumenindexei 1989–1998 (1992=100)

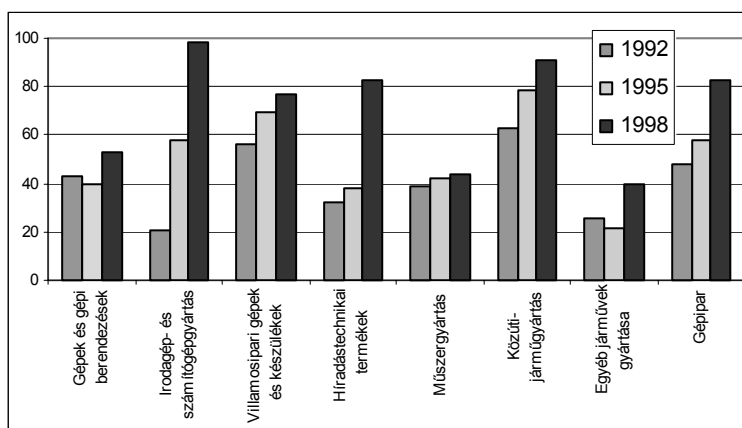
Forrás: KSH.

A gépipar robbanásszerű fejlődése belső szerkezeti átrendeződéssel is párosult. A korábban fontos szerepet játszó tevékenységek közül több visszaszorult, miközben újak kerültek előtérbe.¹⁵ Az ipar exportorientációjának

¹⁵ A súlyukat vesztő területek közé tartozik a szerszámgépek, erőgépek, villamos és egyéb háztartási készülékek, illetve a különféle műszerek, mérőeszközök gyártása. Ezzel szemben ugrásszerűen megnőtt a számítógépek és részegységeik gyártása és összeszerelése, egyes híradás-technikai cikkek és alkatrészek gyártása, a személygépkocsi-gyártás és összeszerelés,

erősödése ugyancsak a gépipar térnyerésével függ össze: a gépipar exportértékesítése 1995 és 1998 között az ipar összes külföldi értékesítésén belül 35%-ról több mint 60%-ára nőtt. A gépipari ágakon belül pedig megfigyelhető az újonnan felfutó tevékenységek kimagasló exportnövekedése (ezek hat év alatt megduplázták – csaknem 50%-ra növelték – az ipari exporton belüli részarányukat).

12. ábra A gépipari ágak exportorientáltságának alakulása 1992–1998 – az export aránya az összes értékesítésben (%)

Forrás: KSH.

Ezekben a változásokban meghatározó szerepet játszottak a külföldi – főként multinacionális vállalatok által megvalósított – működőtőke-befektetések. A beruházó cégek, miközben egyes termelési fázisaikat Magyarországra telepítették, általában piacaikat is magukkal hozták: a nálunk előállított termékeiket jórészt korábbi partnereik részére (vagy az anyavállalatok üzemeibe) szállították. A 11. ábrán látható: a számítógépek, a közúti járművek és részegységeik, valamint a híradástechnikai cikkek 1998. évi termelésének meghatározó hányada került külföldi értékesítésre. A multinacionális cégek jelentős része vámszabadterületen működik; egy részüknek a tevékenysége

valamint a kapcsolódó részegységek, jármű-villamossági cikkek gyártása. Az említett ágazatok részaránya a gépiparon belül 30%-ról 60% fölé, az iparon belül pedig 5%-ról 25%-ra emelkedett.

saját külföldi beszállítói hálózatából – vagy azok Magyarországra telepített üzemeiből – beszerzett részesegységek összeszerelésére korlátozódik.¹⁶

A külföldi tulajdonú vállalatoknak alapvető szerepük van abban, hogy az EU-ba irányuló gépkivitelünk (SITC 7) értéke (euróban) – az Eurostat külkereskedelmi statisztikái szerint – több mint hatszorosára (évente 44%-kal), s az EU extern gépimportjában képviselt súlyunk 1%-ról 3,6%-ra nőtt 1994 és 1999 között. Ebben az időszakban az EU-ba irányuló összes kivitelünk évente 23,5%-kal, annak aránya az EU teljes extern importjában 1,2%-ról 2,5%-ra emelkedett.

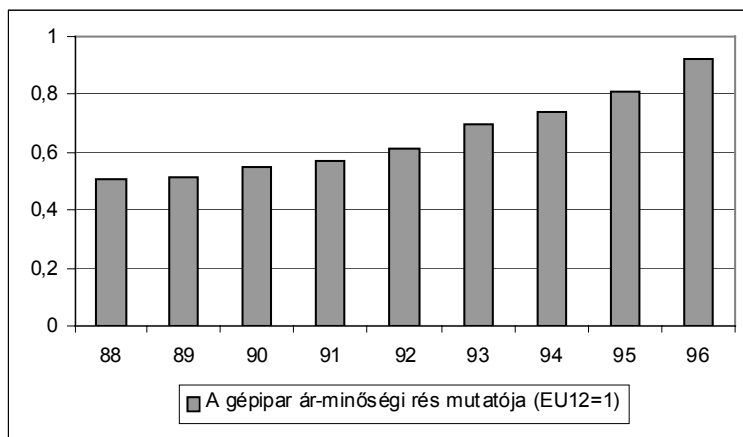
A hazai gépkivitel részaránya az összes exportban a KGST fénykorában nagyjából akkora volt, mint napjainkban (több mint 55%). Az egykor itthon gyártott gépeknek a többségét nem lehetett volna a nyugati versenypiacon eladni. A ma Magyarországon előállított gépek meghatározó részét viszont csak nyugaton lehet értékesíteni – a termelésnek csak elenyésző hányadát tudja a belföld és az egykori KGST tagországok piaca felvenni.

Bármit gondoljunk is ezekről a fejleményekről, vitathatatlan, hogy a hazai termelés nemzetközi versenyképessége a minőségi összetevőket tekintve számottevően javult az elmúlt évtizedben. A gépipari termékek minőségi versenyképességére vonatkozó vizsgálatok eredményei szerint az úgynevezett ár-minőség rés mutatók¹⁷ a hazai feldolgozóipar gyors minőségi felzárkózásáról tanúskodnak: a 13. ábrán bemutatott index azt jelzi, hogy kivitelünk minőségi hátránya már az évtized első felében is – a GDP visszaesésének időszakában – számottevően csökkent az EU-tagországok átlagához viszonyítva.

16 Tóth (1999) a magyar beszállítók arányát a külföldi tulajdonú cégek körében mintegy 40%-ra teszi. Ez az arány tartalmazza a külföldi tulajdonú, de Magyarországon működő beszállítóit is.

17 Az ár-minőség rés mutató a tükörstatisztika alapján viszonyítja a hazai export árakat (egységárakat) a konkurensekéhez. A mutató 1-hez való közeledése a minőségi lemaradás csökkenéseként értelmezhető.

13. ábra A gépipari kivitel minőségi versenyképességének indexe, 1988–1996

Forrás: Burgstaller-Landesmann (1997; 1999).

5. Néhány záró megjegyzés

Írásunk nem foghatta át a kilencvenes évtized valamennyi, makrogazdasági szempontból lényeges folyamatát. Elsősorban a gazdaság növekedéséről, az azt kísérő egyensúlyhiányokról és egyes szerkezeti változásokról igyekeztünk képet adni. A felvázolt kép azonban hiányos: sok egyéb mellett nem esett szó a reáljövedelmek, a regionális teljesítmények és az ország *tulajdonát* képező jövedelem (a GNI) alakulásáról, s csupán érintettük az átlagos változások mögötti szóródást.

Bemutattuk, hogy a kilencvenes évek lényeges változásai nem a termelés mennyiségében, továbbá nem a makrostruktúrában, hanem a kibocsátás minőségében és a mikrostruktúrában következtek be. A gazdaság fejlődési kereteit, illetve korlátait tekintve a minőségi változások közé sorolható, hogy az országgal szembeni külföldi követelésállományon belül jelentősen csökkent az adósság részaránya, s a külső, illetve belső adósságok – az évtized elejének, illetve közepének tapasztalatai szöges ellentétben – lényegében nem korlátozzák a gazdaság hosszabb távú fejlődési lehetőségeit.

Érvelésünknek az volt az egyik vonulata, hogy a kibocsátás minőségében és összetételében bekövetkezett alapvető változások folytán a hivatalosan számított volumenindex alábecsülheti a *termelés* mennyiségének tényleges bővülését. Abból azonban, hogy a kibocsátás növekedése valószínűleg alábe-

csült, nem következik egyszersmind az is, hogy a jólét átlagos szintje magasabb (csökkenése kisebb) lenne a hivatalosan kimutatottnál. Az átlagos változás értelmezését ugyanis erősen megnehezíti, ha az kevesek jóléte sokszoros emelkedésének, és sokak jóléte jelentős csökkenése eredőjeként adódik.

Rámutatunk: Magyarország mai termelése általában igen versenyképes a világpiacon, és a gazdaság átlagos fejlettségi szintje 1996 óta viszonylag gyorsan konvergál az EU átlagához. A növekedés felgyorsításában rendkívül fontos szerepet játszottak a külföldi vállalatok beruházásai. Ma még azonban nem igazán világos, hogy az elmúlt években kibontakozott növekedés szervéssé válik-e, vagyis a multinacionális cégek termelésének és kivitelének rendkívüli expanziója az ipar és a gazdaság egészét is magával húzza-e. Vannak ugyan jelei annak, hogy az ágazatok és értékesítési irányok szerinti növekedési különbségek csökkennek, s a gazdaság nagyobb része kezd bekapcsolódni a fellendülésbe, ez utóbbi változások azonban egyelőre igen lassúak.

IRODALOM

- Antal László (1998a): Az átmenet évtizede. In: Kurtán–Sándor–Vas (1998).
- Antal László (1998b): A kiigazítás – ahogy én látom. *Közgazdasági Szemle*, 1998. 2. sz.
- Boskin, M. J. és szerzőtársai (1998): Consumer Prices, the Consumer Price Index, and the Cost of Living. *Journal of Economic Perspectives*, No.1.
- Burgstaller, J.–Landesmann, M. (1997): Vertical Product Differentiation in EU Markets, *WIIW Research Reports* No. 234.
- Burgstaller, J.–Landesmann, M. (1999): Trade Performance of Eastern European Producers on EU Markets, *WIIW Research Reports* No. 255.
- ECE (UN Economic Commission for Europe) (1999): *Economic Survey of Europe*. Geneva.
- European Commission (1999): *The EU Economy: 1999 review*. *European Economy*, No. 69.
- Gács János (2000): *Alternative Scenarios for Hungary's Accession and Macroeconomic Development*. *Kopint-Datorg Discussion Papers* (No. 60), April.
- Halpern, L.–Wyplosz, Ch. (1998): *The Hidden Hungarian Miracle*. In: Halpern–Wyplosz. *Hungary: Towards a Market Economy*. Cambridge University Press.
- Kopint-Datorg: *Konjunktúrajelentés 2000/1*.
- Kornai János (1993): *Transzformációs visszaesés*. *Közgazdasági Szemle* 7–8. sz.
- Kornai János (1996): *Kiigazítás recesszió nélkül*. *Közgazdasági Szemle* 7–8. sz.
- Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vas László (szerk.) (1998): *Magyarország évtizedkönyve*. *Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány*. Budapest, 1998.
- Lackó Mária (2000): *Egy rázós szektor: a rejtett gazdaság és hatásai a poszt-szocialista országokban háztartási áramfelhasználásra épülő becslések alapján*. *TÁRKI-MTA KTK*, Budapest, 2000. március.
- Lőránt Károly (szerk.) (1997): *Gazdaságpolitika más megközelítésben*. Aula, Budapest.
- Matolcsy György (1997): *Kiigazítás recesszióval*. *Közgazdasági Szemle* 9. sz.
- Mellár Tamás (1997): *Restrikció átalakítás nélkül*. *Európa Fórum* 3. sz.
- Oblath Gábor (1998a): *Makrogazdasági folyamatok, külső és belső egyensúlyhiányok Magyarországon az 1990-es évtizedben*. In: Kurtán–Sándor–Vas (1998).

- Oblath Gábor (1998b): Árfolyam-politika, bérköltségek és nemzetközi versenyképesség. (I–II. rész.) *Külgazdaság*, 8. és 9. sz.
- Oblath Gábor–Valentinyi Ákos (1993): Seigniorage és inflációs adó – néhány makrogazdasági összefüggés magyarországi alkalmazása. (I–II. rész). *Közgazdasági Szemle*, 10–11. sz.
- Oblath Gábor–Sebestyén András (1999): Interpreting and Measuring Seigniorage: Hungary's Case. *Kopint-Datorg Discussion Papers* (No. 58).
- Rodrick, D. (1992): Making sense of Soviet Trade Shock. In: M. Blejer, G. A. Calvo, F. Corricelli, A. H. Gelb: *Eastern Europe in Transition: From Recession to Growth?* Discussion Paper, No. 196, World Bank, Washington D.C.
- Tóth István János (1999): Ellentmondásos várakozások, csökkenő növekedési ütem, TÁRKI Konjunktúra-kutatási füzetek 2. sz.
- Vértés András–Karsai Gábor (1998): Gazdasági átalakulás és gazdaságpolitika. In: Kurtán-Sándor–Vas (1998).

Melléklet

M1. táblázat *Makrogazdasági mutatószámok, 1989–1999 (%)*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999*
<i>Százalékos változás</i>											
A GDP volumene (A)	0,7	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	4,9	4,5
(B)		-3,5	-15,0	-17,6	-18,1	-15,7	-14,5	-13,4	-9,4	-4,9	-0,7
A GDP belföldi felhasználása (A)	0,9	-3,1	-9,6	-3,6	9,9 ²	2,2 ²	-3,1	0,8	4,4	7,8	4,2
(B)		-3,1	-12,4	-15,6	-7,2	-5,2	-8,1	-7,4	-3,3	4,3	8,6
Lakossági fogyasztás (A)	2,3	-3,6	-5,9	0	1,9	-0,2	-7,1	-2,7	1,7	4,9	4,3
(B)		-3,6	-9,3	-9,3	-7,6	-7,7	-14,3	-16,6	-15,2	-11,0	-7,2
Bruttó állóeszköz-felhalmozás (A)	7,0	-7,1	-10,4	-2,6	2,0	12,5	-4,3	6,7	9,2	13,3	6,6
(B)		-7,1	-16,8	-18,9	-17,3	-7,0	-11,0	-5,0	3,7	17,5	25,3
Export volumene (A) ¹	1,2	-5,3	-13,9	2,1	-10,1	13,7	13,4	7,4	26,4	16,7	13,2
(B)		-5,3	-18,5	-16,8	-25,2	-14,9	-3,5	3,6	31,0	52,9	73,1
Import volumene (A) ¹	1,8	-4,3	-6,1	0,2	20,2 ²	8,8 ²	-0,7	5,7	25,5	22,8	12,3
(B)		-4,3	-10,1	-10,0	8,2	17,8	16,9	23,6	55,1	90,5	113,9
Egy főre jutó reáljövedelem (A)	3,4	-1,8	-1,7	-3,5	-4,7	2,7	-5,3	0,0	1,0	3,4	2,5
(B)		-1,8	-3,5	-6,8	-11,2	-8,8	-13,7	-13,7	-12,8	-9,8	-7,6
Egy keresőre jutó reálbér (A)	0,9	-3,7	-7,0	-1,4	-3,9	7,2	-12,2	-5,0	4,9	3,6	2,5
(B)		-3,7	-10,4	-11,7	-15,1	-9,0	-20,1	-24,1	-20,4	-17,5	-15,5
Fogyasztói árindex (A)	17,0	28,9	35,0	23,0	22,5	18,8	28,2	23,6	18,3	14,3	10,0
Munkanélküliségi ráta (% , éves átlag)	n.a.	1,5	6,8	9,8	11,9	10,7	10,2	9,9	8,7	7,8	7,0

Az M1. táblázat folytatása

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999*
<i>A GDP százalékában</i>											
Az államháztartás egyenlege	-2,7	0,5	-3,0	-6,2	-6,6	-8,4	-6,4	-3,0	-4,8	-4,8 ³	-3,9
Folyó fizetési mérleg egyenlege	-4,9	0,4	0,8	0,9	-9,0	-9,4	-5,5	-3,7	-2,1	-4,9	-4,2
Nettó deviza adósság	48,1	48,2	43,6	35,0	37,7	43,7	34,1	21,0	21,3	19,6	14,0
A központi költségvetés bruttó adóssága	73,1	66,3	74,1	78,3	88,7	86,0	84,3	71,5	62,9	61,1	59,9

Megjegyzés:

(A) Százalékos változás az előző évhez viszonyítva.

(B) Százalékos változás 1989-hez viszonyítva.

1/ A GDP szerint (áru- és szolgáltatásforgalom).

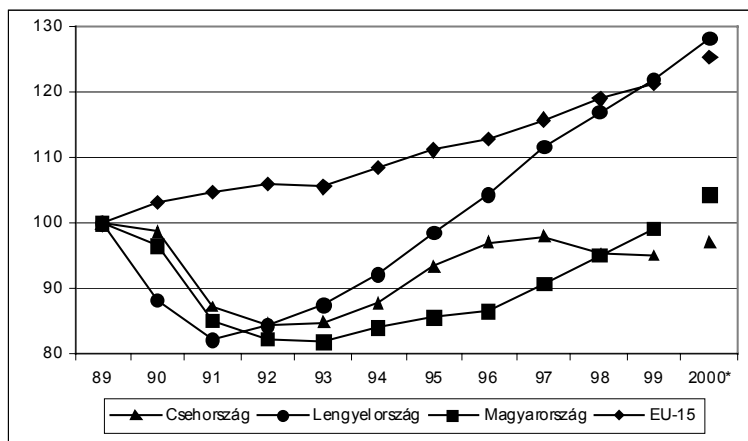
2/ Az adósságtörlesztésként érkezett orosz hadieszköz-importtal együtt. Az orosz hadieszköz import nélkül az 1993-94-es volumenindexek rendre a következők: belföldi felhasználás 7,3 ill. 4,5; közösségi fogyasztás 4,2 ill. 5,2; import 12,6 ill. 15,7.

3/ A Postabank Rt. és az ÁPV Rt.-vel kapcsolatos kötvénnyel teljesített rendkívüli kiadások nélkül.

*/Előzetes adatok

Forrás: KSH, MNB, PM.

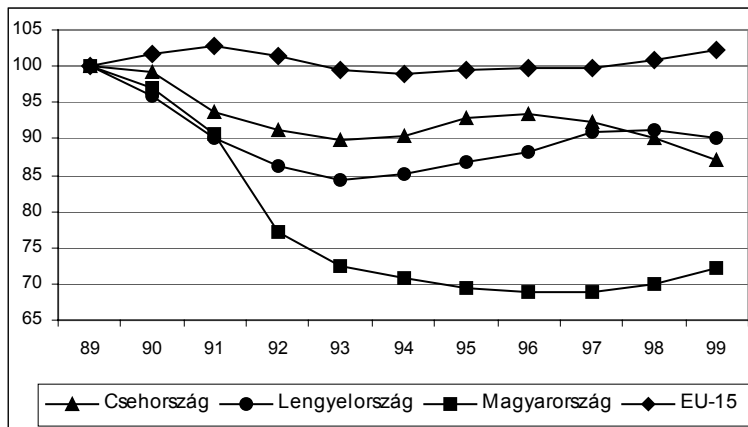
M1. ábra A GDP volumenének alakulása Magyarországon, Csehországban, Lengyelországban és az EU-ban (1989=100)

*Előrejelzés.

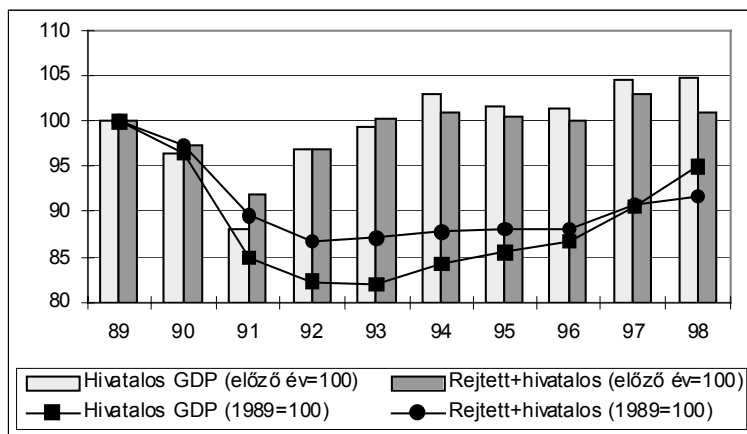
Forrás: KSH, EUROSTAT és UN ECE.

M2. ábra A foglalkoztatottság alakulása (1989=100)

Forrás: KSH, EUROSTAT és UN ECE.

M3. ábra A hivatalos és a „kibővített” (a becsült rejtett gazdaságot is tartalmazó) GDP volumenindexe

Forrás: Lackó (2000) és KSH.